

моделювання емпіричних зв'язків розвитку рослин, приросту біомаси і формування врожаю з визначаючими факторами, ми можемо скласти уявлення про широкий спектр підходів до визначення багатфакторних відношень у системі тепло-вологозабезпеченості рослин. Для вивчення зв'язків розвитку рослин та їх урожаю з провідними факторами життєзабезпечення рослин нами запропоновано фізико-статистичну модель залежності врожаю від гідрометеорологічних факторів і динамічну модель фізіологічних процесів утворення біомаси [3]. Розкриття кількісних зв'язків у системі «грунт – рослина – повітря» складає основу прогнозування урожаю.

**Висновки.** Методи теплобалансових досліджень — основа для проведення комплексного вивчення природних об'єктів. Вони покликані

ознайомити з атмосферними процесами і явищами, необхідними для розуміння генезису фітопогодного комплексу, його еволюції, історії формування, виявлення закономірностей і взаємозв'язку між атмосферними процесами та іншими компонентами природи. Багаторічні дослідження показали, що такий комплексний підхід дозволяє всебічно охарактеризувати фітокліматологічну систему і розробити низку практичних рекомендацій для сільського господарства і зрошувального землеробства. Спираючись на систему методів теплобалансового моніторингу, ми маємо можливість у максимальній мірі наблизитись до оптимальних варіантів використання природних ресурсів.

**Рецензент — доктор біологічних наук, професор П.А. Калім**

#### Література:

1. Будыко М.И. Тепловой баланс земной поверхности. – Л: Гидрометеиздат, 1956. – 320 с.
2. Дубинский Г.П., Кобченко Ю.Ф. Мелиоративная география // Вестн. МГУ. Сер. Географ. – 1973. - № 1. - С. 76-77.
3. Кобченко Ю.Ф. Фітопогодний комплекс як система // Вестн. Харьк. ун-та. - 2006. - № 753: Геология-география-экология. - С. 142-150.
4. Кобченко Ю.Ф. Динаміка фітопогодного комплексу // Вестн. Харьк. ун-та. - 2008. - № 824: Геология-география-экология. - С. 143-148.
5. Константинов А.Р. и др. Тепловой и водный режим Украины. – Л: Гидрометеиздат, 1966. - 590 с.
6. Руководство по градиентным наблюдениям и определению составляющих теплового баланса. – Л: Гидрометеиздат, 1976. - 134 с.
7. Сакали Л.И. Тепловой баланс Украины и Молдавии. – Л: Гидрометеиздат, 1979. – 333 с.
8. Шищенко П.Г. Прикладна фізична географія. – К.: Рад. школа, 1986. - 297 с.
9. Щербань М.И. Микроклиматология. – К.: Наукова думка, 1978. – 278 с.

УДК 908 : 913 + 379.85 : [374 – 057.874]

**Є.В. Копилець**

Полтавський обласний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді

## ДОСВІД СТВОРЕННЯ АВТОРСЬКОЇ ПРОГРАМИ ГУРТКА ГЕОГРАФІЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ДЛЯ ПІДЛІТКІВ

У статті проаналізовано результати розробки програми гуртка географічного краєзнавства для учнів 6 класів, яка спрямована на виховання екологічних ціннісних орієнтацій. Автор розкриває особливості програми, аргументовано доводить, що вона є належним підґрунтям для опанування гуртківцями географічного краєзнавства на основному рівні та для виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків, має достатній ступінь новизни та пройшла відповідну експертизу, щоб вважатися авторською.

**Ключові слова:** авторська програма, програма гуртка географічного краєзнавства, підлітки.

E. Kopilets

### CREATION EXPERIENCE OF THE AUTHOR'S PROGRAM FOR CIRCLES OF GEOGRAPHICAL REGIONAL STUDIES FOR TEENAGERS

The article analyzes the results of the program creation for the circle of geographical regional studies for pupils of 6th forms directed to the upbringing of ecological value orientations. The author reveals the features of the program, argumentatively proves that it is an appropriate basis for teenagers to study ecological values at geographical regional level. The program has a sufficient degree of novelty and has passed appropriate expertise to be considered the author's one.

**Key words:** author's program, program for circle of geographical regional studies, teenagers.

E.В. Копилець

### ОПЫТ СОЗДАНИЯ АВТОРСКОЙ ПРОГРАММЫ КРУЖКА ГЕОГРАФИЧЕСКОГО КРАЕВЕДЕНИЯ ДЛЯ ПОДРОСТКОВ

В статье проанализированы результаты разработки программы кружка географического краеведения для учащихся 6 классов, нацеленной на воспитание экологических ценностных ориентаций. Автор раскрывает особенности программы, аргументированно доказывает, что она является надлежащим базисом для изучения кружковцами

географического краеведения на основном уровне и для воспитания экологических ценностных ориентаций подростков, имеет достаточную степень новизны и прошла соответствующую экспертизу, чтобы считаться авторской.

**Ключевые слова:** авторская программа, программа кружка географического краеведения, подростки.

**Вступ.** У рішенні Всеукраїнської науково-практичної конференції «Шкільна географічна освіта: проблеми і перспективи» (м. Київ, 1–2 листопада 2005 р.) привертається увага до необхідності розробки навчальних програм для гуртків туристсько-краєзнавчого спрямування. Орієнтовні програми з географічного краєзнавства для учнівських туристсько-краєзнавчих об'єднань були випущені Українським державним центром туризму і краєзнавства учнівської молоді ще 1996 р. і відтоді централізовано не оновлювалися. Таким чином, проблема створення сучасних програм з географічного краєзнавства для учнівської молоді нині є актуальною як для шкіл, так і для позашкільних навчальних закладів. Саме географічне краєзнавство спроможне створити оптимальні умови для вирішення одного з головних завдань вивчення географії, зафіксованого в Державному стандарті базової і повної середньої освіти, – виховання ціннісних орієнтацій на збереження природи, гармонійну взаємодію з нею, уміння екологічно виважено взаємодіяти з довкіллям, оскільки воно забезпечує безпосередні контакти з природою.

**Вихідні передумови.** Майже півтора десятиліття зразком для організації роботи гуртків географічного краєзнавства є програма гуртка «Географи-краєзнавці», розроблена Т. Василенко на 2 роки навчання. Її метою постульовано оволодіння загальними географічними знаннями та навичками для подальшого вивчення географічного середовища і господарства рідного краю, поглиблене вивчення та дослідження явищ природи, взаємозв'язків між фізико-географічними об'єктами, природою і суспільством, виховання бережливого ставлення до природних багатств країни [8].

Попри достатню ґрунтовність підготовки юних географів-краєзнавців, ця програма має низку недоліків. Невмотивованою вважаємо зміну усталеної послідовності подачі матеріалу: так, детальне вивчення природи рідного краю у перший рік навчання починається з теми «Рельєф, ґрунти, рослинний і тваринний світ», а матеріал теми «Топографічна підготовка» гуртківці мають опанувати вже після вивчення усіх природних компонентів, об'єктів та явищ. У програмі відсутня кореляція між екологізованою метою та основними вимогами до знань і вмінь вихованців, до того ж впадає в очі утилітаризм цієї мети, який не відповідає сучасному етапу екологізації освіти. Зміст і логіка побудови програми уніфіковані для учнів будь-якого віку, починаючи з 5 класу, хоча процес формування екологічної свідомості має суттєві особливості на різних етапах онтогенезу.

Створені у регіонах альтернативні програми гуртків географічного краєзнавства зазвичай розраховані на учнів 8–9 класів, оскільки за змістом найбільше співвідносяться з програмою шкіль-

ного курсу «Географія України» (Е. Ковалевич та Н. Белікова, Л. Ковальчук), або ж розроблялися з розрахунку на учнів 9–11 класів, бо вони краще підготовлені до здійснення пошукової, науково-дослідницької роботи, узагальнення раніше засвоєної краєзнавчої інформації (В. Гнедашев). Водночас психолого-педагогічні дослідження засвідчують, що найбільш сприятливим для виховання у школярів екологічних ціннісних орієнтацій є молодший та середній підлітковий вік (10–13 років).

Вищезазначені передумови спонукали нас до укладення програми гуртка географічного краєзнавства, зміст і логіка побудови якої були б максимально співвіднесені зі змістом та логікою шкільної програми із загальної географії. Крім того, передбачалося спрямувати опанування цієї гурткової програми на виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків.

**Мета статті** – узагальнення та презентація власного досвіду створення авторської програми гуртка географічного краєзнавства на базі 6 класів загальноосвітніх навчальних закладів.

**Виклад основного матеріалу.** Розроблена нами програма неодноразово публікувалася [6, 7], тож не будемо детально переповідати її зміст, натомість акцентуємо увагу на принципових особливостях.

Метою «Орієнтовної програми гуртка географічного краєзнавства на базі 6 класів загальноосвітніх навчальних закладів» ми визначили організацію вивчення рідного краю через притаманне географії осягнення взаємозв'язків між природою, населенням та господарством, яке буде спрямоване на виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків, їх різнобічний розвиток.

У розробці змісту та структури програми ми орієнтувалися на рекомендовану УДЦТКУМ блочну побудову (програми об'єднань краєзнавчого профілю komponуються з блоків власне краєзнавчої підготовки, базової підготовки з пішохідного туризму та допоміжних блоків, що сприяють підготовці вихованців до туристсько-краєзнавчих подорожей) [8]. Водночас навчальний матеріал було розподілено так, щоб теми з географічного краєзнавства опанувалися синхронно з їх загальними аналогами, які вивчаються на уроках географії. У ряді позицій наповнення програми гуртка також синхронно корелює зі змістом шкільної програми з природознавства для 6 класу. Таким чином, гурткова робота органічно доповнює урочну, чим забезпечується більш високий рівень цілісності навчально-виховного процесу.

Методологічною основою екологізації географічного краєзнавства обрано положення екологічної психопедагогіки, що забезпечило відповідність навчально-виховного процесу закономірностям та механізмам розвитку екологічної свідомості особистості. Використання означеної методології

передбачає насамперед зміну усталеної антропоцентричної моделі освіти, зокрема, відмову від беззастережного домінування ресурсного підходу до довкілля; пропонується доповнити його розглядом «світу природи», де кожен окремих об'єкт має самостійну цінність і може сприйматися як суб'єкт.

Програма наголошує на нерозривній взаємопов'язаності природних компонентів, взаємозв'язках господарського і духовного життя населення та природного середовища краю. Відповідно, більше уваги приділено формуванню поняття «природно-територіальний комплекс», що у шкільній програмі нині простежується непослідовно. Належно представлений у програмі і геоecологічний напрям географії, географічного краєзнавства (тема «Взаємопов'язаність природи, населення і господарства. Геоecологічна ситуація в краї», 14 год.).

Методологічні принципи комплексності стимульного впливу та гетерогенності ecологічної діяльності передбачають задіяння у ході гурткової роботи трьох тісно взаємопов'язаних каналів (шляхів) формування суб'єктивного ставлення до природи: перцептивного, коли основою формування ставлення служить чуттєве сприймання об'єкта, когнітивного, коли воно складається передусім на основі переробки словесної інформації, і практичного, при використанні якого головну роль відіграє безпосередня взаємодія з об'єктом. Це досягається використанням специфічних форм і методів роботи, про що програма також дає уявлення.

З огляду на те, що орієнтиром сучасної дидактики є перехід до ціннісного навчання, зорієнтованого передусім на формування аксіологічної сфери особистості, програмою передбачається опанування вихованцями широкого масиву цінностей природи: моральної, естетичної, історико-культурної, громадянсько-патріотичної, пізнавальної, вітальної / валеологічної (гігієнічної та рекреаційної), господарської (практично-економічної), а також її самоцінності. Оскільки провідну роль у формуванні стійкої мотивації ecологічно виправданого ставлення до довкілля відіграють непрагматична взаємодія з природними об'єктами, їх суб'єктне сприйняття, особливо наголошено на опануванні гуртківцями нематеріальних вартостей та самоцінності природи (заняття «Порівняльна характеристика цінностей природного і антропогенного ПТК своєї місцевості», «Геолого-географічні заповідні території і об'єкти краю, їх ціннісна характеристика», «Вплив рельєфу на господарство та духовність населення краю», «Значення клімату для господарсько-культурного життя місцевого населення», «Взаємовплив розміщення і стану водойм та життя людей у краї»; тематичні заняття та заходи до Всесвітнього дня води, Дня Землі, Маршу парків, Дня довкілля; використання ecологічних ігор та вправ екотренінгу під час вивчення рослинності і тваринного світу тощо). У означеному контексті передбачено і звернення до народної духовної спадщини: фенологічна підготовка поєднується з вивченням етнографічного матеріалу.

Помітне місце у змісті програми відіграє базова підготовка з пішохідного туризму. Вважаємо це

виправданим як у виховному плані, так і для забезпечення більшої ефективності польової краєзнавчої роботи. В цілому ж прогнозований результат реалізації програми охоплює загальні завдання ecолого-географічної освіти, завдання краєзнавчо-географічної підготовки та загальної туристської підготовки.

Офіційними рецензентами програми виступили методист Л. Романець (Полтавський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені М.В. Остроградського), кандидат геолого-мінералогічних наук, доцент В. Закалюжний (Полтавський державний педагогічний університет імені В.Г. Короленка), кандидат географічних наук, доцент А. Корнус (Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка). Усі вони відзначили, що програма має належний рівень, щоб бути рекомендованою як орієнтовна для організації позаурочної роботи підлітків з географічного краєзнавства. Програму затверджено методичною радою Полтавського обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді, заступником начальника управління освіти і науки Полтавської облдержадміністрації та рекомендовано до друку вченою радою ПОІППО імені М.В. Остроградського. Автора за розробку програми відзначено дипломом лауреата Всеукраїнського конкурсу на кращий навчально-методичний матеріал туристсько-краєзнавчої тематики 2006 р.

З 2006–2007 навчального року програма використовується у Полтавському обласному центрі туризму і краєзнавства учнівської молоді. У 2006–2008 рр. вона слугувала основою організації позаурочної роботи із загальної географії під час експериментальної діяльності регіонального рівня «Виховання ecологічних ціннісних орієнтацій підлітків у процесі вивчення загальної географії», що здійснювалася у Полтавському районі та м. Полтаві під науковим керівництвом автора.

Обговорення методологічної основи, структури та змісту програми продовжувалися і після її схвалення. Так, під час обговорення програми експериментальної діяльності завідувач кафедри географії та краєзнавства Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, кандидат географічних наук, доцент Л. Булава, який очолював експертну комісію при ПОІППО імені М.В. Остроградського, вказав на те, що в розробці методичних матеріалів для організації урочної та позаурочної роботи з вивчення загальної географії автор недостатньо спирається на конкретно-наукову – географічну методологію. Визначаючи слушність цього закиду, мусимо зауважити, що ні ecологізовані напрями географічної науки, ні методика навчання географії, на жаль, не пропонують такого методологічного підґрунтя ecологізації географічної освіти, яке б повною мірою узгоджувалося з досягненнями теорії та методики екопсихології, ecологічних освіти і виховання.

Особливу подяку за численні поради щодо змісту матеріалу та методики його подання хочемо скласти А. Кавузі (м. Київ), яка ретельно опрацювала програму, сповна виявивши власну компетентність учителя географії, керівника турист-

сько-краєзнавчих гуртків – методиста, методиста Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України. Вона, зокрема, виказала обґрунтований сумнів щодо доцільності розгляду на занятті гуртка питання «Зональність у поширенні форм рельєфу як вияв залежності рельєфу від клімату» як складного для гуртка основного рівня, розрахованого на шестикласників.

Помітні труднощі у колег-практиків викликало вживання автором специфічної термінології з царин екологічної психології («непрагматична взаємодія з природними об'єктами», «суб'єктне ставлення до об'єктів природи», «стимульний вплив» і т. п.) та екологічної етики (поняття нематеріальних цінностей природи). Вочевидь, вона, як і інші особливості програми, потребує додаткового роз'яснення у методичних матеріалах до занять гуртка.

Відзначимо, що ніхто з фахівців, які аналізували програму, не вказав на неприйнятність жодного з ключових аспектів її побудови. Ефективність пропонованого підходу до організації роботи гуртка географічного краєзнавства підтверджено результатами експериментальної діяльності регіонального рівня «Виховання екологічних ціннісних орієнтацій підлітків у процесі вивчення загальної географії» (2006–2008 рр.). Для вихованців гуртка, що виявили бажання відвідувати його другий рік, ми адаптували розроблену Т. Василенко орієнтовну програму гуртка «Географи-краєзнавці» другого року навчання з урахуванням фактичного рівня навчальних досягнень гуртківців, на цій основі уклали програму для вихованців третього року навчання. Вихованці гуртка першого року навчання набору 2008 р. стали лауреатами обласного етапу конкурсу звітів Усеукраїнської туристсько-краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Краса і біль України» за напрямом «Скривджена земля», два наступні роки поспіль вони були переможцями обласної туристсько-краєзнавчої експедиції учнівської та студентської молоді «Пізнай свою країну» за напрямом «Ця планета не тільки для нас». Наприкінці травня 2011 р. випускники гуртка, які склали кваліфікаційний іспит, отримали Свідчення про позашкільну освіту.

**Висновки.** Отже, на практиці доведено, що розроблена нами програма є належним підґрунтям для опанування гуртківцями географічного краєзнавства на основному рівні та для виховання екологічних цін-

нісних орієнтацій підлітків. Водночас застосування програми має певні обмеження. Насамперед, вона розрахована на 216 годин на рік, тож скористатися нею можуть переважно позашкільні навчальні заклади. Крім того, програма не є оптимальною для широкого кола міських шкіл: вона не відбиває особливостей урбанізованого довкілля, тому на її методологічній та структурній основі нами створено та успішно апробовано спеціалізовану програму «Міські природознавці».

Загалом, попри те, що ідея кореляції вивчення географії на уроках та в позаурочній туристсько-краєзнавчій діяльності розвивалася низкою вітчизняних і зарубіжних дослідників – В. Бенедюк, О. Зиль та П. Лопухом, О. Колесовим та М. Дяченком, О. Озерською, ми вперше запропонували програму туристсько-краєзнавчого гуртка, яка цілісно пов'язує вивчення загальної географії в урочній та позаурочній роботі. Досі не знаходило комплексного втілення у роботі туристсько-краєзнавчих об'єднань географічного спрямування обране нами методологічне підґрунтя екологізації роботи учнівських туристсько-краєзнавчих об'єднань географічного спрямування (під час розробки та апробації програми воно було презентоване нами низкою публікацій у виданнях України, Російської Федерації, Республіки Казахстан [1 – 5]).

З огляду на вищезазначене вважаємо, що розроблена нами програма має достатній ступінь новизни та пройшла належну експертизу, щоб вважатися авторською. Однак попри те, що у працях фахівців з методики позашкільної освіти та у низці нормативних документів широко застосовуються різні класифікації програм, чітке тлумачення статусу тих чи інших типів / видів програм та умови його набуття наразі нормативно не закріплені. Прикметно, що в листі ПОІППО імені М.В. Остроградського від 14.01.2011 р. № 58 «Про вивчення стану програмного забезпечення позашкільних навчальних закладів», який, у свою чергу, базується на листі Інституту інноваційних технологій і змісту освіти від 11.01.2011 р. № 1.4/18-37, ідеться лише про типові, адаптовані та експериментальні програми. **Перспективи** подальших наукових пошуків убачаємо насамперед у подальшому вдосконаленні програми та в розробці відповідного методичного забезпечення.

**Рецензент – кандидат педагогічних наук, професор Н.М. Кривонос**

#### Література:

1. *Копилець Є.В.* Вимоги до програм з географічного краєзнавства у контексті організації екологічно орієнтованої діяльності учнів // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Зб. наук. праць. – К.: Ін-т передових технологій, 2006. – Вип. 6. – С. 111–114.
2. *Копилець Є.В.* Детско-юношеский туризм в контексте экологической психопедагогики // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок»: Сб. тезисов. 2005 / 2006 уч. год. – М.: Первое сентября; Чистые пруды, 2006. – Кн. 2. – С. 59.
3. *Копилець Є.В.* Детско-юношеский туризм – действенная форма экологического воспитания // Сокпак-Тропинка. – 2007. – № 4. – С. 2–4.
4. *Копилець Є.В.* Екологічне виховання у роботі учнівських туристсько-краєзнавчих об'єднань географічного спрямування // Географія та основи економіки в школі. – 2007. – № 7. – С. 32–35.
5. *Копилець Є.В.* Екологія в туризмі: Метод. посібник для керівників тур.-краєзн. об'єд. учнів. молоді. – Полтава, 2004. – 50 с.
6. *Копилець Є.В.* Програма гуртка «Географічне краєзнавство». Основний рівень, 1 рік навч. // Зб. навч. програм для використання в тур.-краєзнав. об'єд. учнів. молоді. – Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2011. – С. 127–145.
7. *Копилець Є.В.* Програма гуртка географічного краєзнавства. 6 клас (216 год) // Географія. – 2007. – № 17. – С. 31–38.
8. *Орієнтовні навчальні програми туристсько-краєзнавчих об'єднань учнівської молоді / За заг. ред. Ю.В. Штангея.* – К.: ІЗМН, 1996. – 368 с.